

TARIX FANI TADQIQOTLARIDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARNING O‘RNI XUSUSIDA

O‘zbekiston Milliy Universitetining Jizzax filiali

To‘xtaxonova Aqidaxon To‘raxon qizi.

Annotatsiya. Mazkur maqolada tarix fanida axborot texnologiyalarining o‘rni, tarixiy tadqiqotlar jarayonida kompyuter texnologiyalaridan foydalanishning nazariy va amaliy jihatlari hamda ta’lim tizimida innovatsion yondashuvlarni joriy etish masalalari tahlil qilinadi. Shuningdek, tarixiy informatika fanining shakllanish bosqichlari, elektron kutubxonalar va ma’lumotlar bazalarining tarixiy izlanishlardagi ahamiyati yoritiladi.

Kalit so‘zlar: Mustaqillik, Prezident, tarixiy manba, kompyuter texnologiyalari, InterNET, skaner, “tarixiy informatika”, “elektron pochta”, elektron kutubxona, elektron katalog.

Har bir mamlakatning iqtisodiy qudrati, ijtimoiy-ma’naviy hayot darajasining yuksalishi, ta’lim tizimining raqobatbardoshligi, ilm-fan taraqqiyoti bilan belgilanadi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoevning 2017-yil 7-fevraldagi “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha “Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi farmoni asosida ta’lim sohasini tubdan takomillashtirish, ta’lim sifatini oshirish, intellektual salohiyatli, jismoniy barkamol avlodni shakllantirish, aniq fanlarni chuqurlashtirib o‘qitish va iqtisodiyotning turli sohalari uchun malakali kadrlar tayyorlash ustuvor vazifalar sifatida qayd etildi [1].

Darhaqiqat, mustaqillik yillarida milliy tarixni qayta tiklash, tarixiy manbalarni ilmiy muomalaga kiritish va tarix fanini zamonaviy metodologik asosda rivojlantirish masalalari dolzarb ahamiyat kasb etdi. Zero, tarix – milliy o‘zlikni anglash, ma’naviy qadriyatlarni tiklash va jamiyat taraqqiyotini ilmiy asosda baholashning muhim vositasidir.

Imoratni, u xoh katta bo'lsin, xoh kichik, poydevorsiz qurib bo'lmaganidek, tarixni ham manbalarsiz yaratib bo'lmaydi. Ayniqsa uzoq o'tmish haqida yozish qiyin. Sababi shuki, orada juda katta vaqt o'tgan. Bu-birinchiidan. Ikkinchiidan, o'sha o'tmish haqida juda kam ma'lumot saqlangan. Arxeolog olimlarimiz uzoq o'tmishdan qolgan osoru atiqalarni tadqiq etishda keyingi 30 yil ichida ozmi-ko'pmi muvaffaqiyatlarni qo'lga kiritdilar. Lekin, baribir O'zbekiston hududi hali yetarli darajada o'rganildi, deb ayta olmaymiz [3].

Tarixiy tadqiqotlar manbalar asosida olib boriladi. Manbashunoslik tamoyillariga ko'ra, tarixiy yozma manbalarni o'rganishda xolislik, ilmiylik, qiyosiy tahlil, kompleks yondashuv va birlamchi manbaning ustuvorligi prinsiplariga amal qilish talab etiladi [3].

Akademik B. Ahmedov ta'kidlaganidek, tarixiy merosni tiklash murakkab va uzoq davom etadigan jarayon bo'lib, boy berilgan davrlar o'rnini to'ldirish uchun ilmiy hamjamiyatning birgalikdagi sa'y-harakatlari zarur.

Shu bois bugungi kunda tarixiy manbalarni nafaqat an'anaviy usullarda, balki zamonaviy axborot texnologiyalari asosida o'rganish muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Ulug' ajdodlarimizning hayoti va ijtimoiy faoliyatidan so'zlab berish mumkin bo'lgan juda ko'p moddiy yodgorliklarning juda katta qismi hamon ona zamin qa'rida yastanib yotibdi. Ma'naviy boyliklarimiz, ya'ni ota-bobolarning aql-zakovati bilan bitilgan qo'lyozma asarlar had-hisobsiz bo'lgan. Lekin ularning katta qismini urush-talashlar, 20-30 yillari amalga oshirilgan "madaniy inqilob" va 30-50 yillar ichida bo'lgan qatag'onlar olib ketdi. Sara kitoblarimiz Rossiya va boshqa xorijiy mamlakatlarga tashib ketildi.

Darhaqiqat, milliy mustaqilligimiz qo'lga kiritilishi tufayli boy va ko'hna tariximizni tiklab olish imkoniyatiga ega bo'ldik. Mashhur akademik olimimiz B.Ahmedovning ta'kidlashicha, "...Lekin boy berib qo'yilgan 130 yilning o'rnini to'ldirish oson bo'lmasa kerak. Buning uchun olimlarimiz, qo'yingki, barcha ziyolilar bir bo'lib ko'p mehnat qilishimizga to'g'ri keladi" [3].

Bugungi kunda fan sohasida, ilmiy tadqiqotlar sohasida amalga oshirilayotgan jarayonlarni kompyuter va axborot texnologiyalarisiz tasavvur qilish mushkul. Kompyuter va u bilan bog‘liq texnik imkoniyatlardan hozirda barcha sohalar qatorida ilmiy tadqiqotlar va ta‘lim sohalarida ham unumli foydalanilmoqda. Boshqacha qilib aytganda, kompyuter va kompyuter texnologiyalari, axborot texnologiyalari va ulardan foydalanish fan va ta‘limning tarkibiy qismlaridan biriga aylanib ulgurgan. Bu borada tarix fani tadqiqotlarida ham bugungi kunda kompyuter imkoniyatlari, Internet tarmoqlarida joylashtirilgan juda katta hajmdagi axborotlardan to‘g‘ri va unumli foydalanish katta ahamiyat kasb etmoqda. Shunday bo‘lgach, savol tug‘ilishi tabiiy: Kompyuter va uning texnologiyalaridan foydalanish tarix fani va tadqiqotlari uchun qanday samaralar berishi mumkin?

Ma‘lumki, XX asrning 80-90-yillarida keng avj olgan axborotlashtirish jarayoni tarix faniga ham ta‘sir ko‘rsatdi. 90-yillarga kelib tarix fani tadqiqotlarida kompyuterlardan, asosan ilmiy ishlarni terish va tahrirlash ishlarida foydalanila boshlangan bo‘lsa, keyinchalik manbalar bilan ishlashdagi yangicha uslublarda ham qo‘llanila boshlandi [4]. Manbalar matnlari va boshqa tasvirlar skanerlar yordamida kompyuter xotirasiga kiritila boshlandi, ayni vaqtda optik disklarning paydo bo‘lishi bilan kompyuterlarning juda katta hajmga ega bo‘lgan ma‘lumotlarni saqlash imkoniyati oshib bordi. Arxivlarda va boshqa hujjatgohlarda tadqiqotchilar noutbukdan foydalangan holda o‘zlarining juda katta ma‘lumotlarni o‘z ichiga olgan shaxsiy ma‘lumotlar bazalarini yarata boshladilar. 90-yillarning oxirlariga kelib esa turli mamlakatlarda tarixiy tadqiqotlar sohasida 20 dan ortiq yirik ma‘lumotlar banklari faoliyat ko‘rsata boshladi.

Tarixiy tadqiqotlar sohasidagi axborotlashtirishning tezkor jarayonlariga “elektron pochta”lar ham moslashib borib, “Inter-NET” tarmoqlari va undagi juda keng hajmli axborotlar bilan tanishish va ulardan foydalanishni yuzaga kelishi bilan axborot almashish borasida ham keng imkoniyatlar yuzaga keldi. Keyingi ilmiy tadqiqot ishlarida endi “InterNET” ham o‘ziga xos “axborot manbasi” vazifasini bajara boshladi.

1986 yilda “Tarixchi va kompyuter” nomli xalqaro assotsiatsiya tuzildi va 1992 yilda uning tarkibiga bir qator MDH davlatlari tarixchilari ham kirdi [4].

Shu davrda tarixiy tadqiqotlar va tarix fani tadqiqotlari uslublaridan biri sifatida paydo bo‘lgan “tarixiy informatika” yuzaga kelib, kliometriya fanlari tarkibida shakllana boshladi. Ma’lumotlar bazasi hamda tarixiy manbalar tahlilining kompyuter texnologiyalariga bo‘lgan qiziqish kuchayib bordi.

Tarixiy informatika – tarix fanini axborotlashtirish jarayonlarini o‘rganadigan fan bo‘lib, uning nazariy asosini manbashunoslik va axborot nazariyasi, amaliy asosini esa kompyuter texnologiyalari tashkil etadi.

Mazkur yo‘nalish doirasida quyidagi vazifalar amalga oshiriladi:

tarixiy manbalarni raqamlashtirish;

elektron arxiv va kataloglar yaratish;

ma’lumotlar bazasini shakllantirish;

statistik va modellashtirish usullarini qo‘llash;

GIS texnologiyalari orqali tarixiy jarayonlarni vizual tahlil qilish.

Shu tariqa tarixiy informatika shakllanish bosqichidan institutsional rivojlanish bosqichiga o‘tdi.

Elektron kutubxonalar va axborot-resurs markazlari

Elektron kutubxona – tarixchi tadqiqotchilar uchun muhim axborot manbai hisoblanadi. U orqali dunyoning istalgan nuqtasidan turib qo‘lyozmalar, ilmiy maqolalar va arxiv hujjatlaridan foydalanish mumkin.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan 2017-yil 24-mayda qabul qilingan “Qadimiy yozma manbalarni saqlash, tadqiq va targ‘ib qilish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qaror tarixiy merosni saqlash va raqamlashtirish jarayonlarini jadallashtirishga xizmat qiladi.[7]

Bugungi kunda axborot-kutubxona markazlari oldida quyidagi vazifalar turibdi:

to‘liq matnli elektron bazalarni yaratish;

yig‘ma elektron kataloglarni shakllantirish;

korporativ kataloglashtirish tizimini yo'lga qo'yish;
foydalanuvchilarning erkin axborot olish huquqini ta'minlash.

Ta'lim jarayonida innovatsion texnologiyalar

Tarix fanini o'qitishda innovatsion texnologiyalarni qo'llash bugungi kun talabi hisoblanadi. Multimediali taqdimotlar, interaktiv platformalar, raqamli xaritalar va virtual muzeylar ta'lim samaradorligini oshiradi.

Pedagogning innovatsion faoliyati yangiliklarni tahlil qilish, ilg'or tajribalarni qiyosiy o'rganish va zamonaviy didaktik vositalardan samarali foydalanishni nazarda tutadi.

Ma'lumki, tarixiy asarlarning katta qismini yozma manbalar tashkil qiladi. Tarixiy yozma manbalarni o'rganishda xolislik, ilmiylik, qiyosiy tahlil, birlamchi manbaning ustuvorligini, kompleks yondashuv kabi prinsiplarga amal qilish talab etiladi [5].

Ta'kidlash lozimki, Vatanimizda istiqlool sharofati bilan Amir Temur hayoti va faoliyatiga oid asl manbalar keng iste'molga kiritildi. Hozirgi davrda olimlar chindan sodir bo'lgan haqiqatlarni bilishga ko'proq ehtiyoj sezadilar. Bu ehtiyojni qondirish uchun barcha tarixiy voqealarni ilmiy jihatdan asoslab berish, qaysi tarixiy fakt qaysi manbaning nechanchi sahifasidan olinganligigacha aniq ko'rsatish, ayni vaqtda ularni ko'pchilik yaxshi tushunadigan jonli so'z yordamida tahlil va talqin etib, qiziqarli shaklda kitobxon diliga yetkazib berish maqsadga muvofiqdir [6].

Shunday paytda tadqiqotchi elektron kutubxonaga ehtiyoj sezadi. Elektron kutubxona "InterNET" ning ajoyib imkoniyatlaridan biridir. Bu kutubxonaning elektron shaklidir. Kutubxona deganda odatda ko'z oldimizga kitoblar turgan uzundan uzoq kitob javonli katta xonalar keladi. Elektron kutubxonada "javonlar" vazifasini jildlar, kitoblar vazifasini InterNET sahifalar bajaradi. Bu kutubxona ma'lumotlari elektron ko'rinishda bo'ladi va kompyuterda joylashadi. Bu kutubxonadan foydalanish juda qulay. Bunda dunyoning ixtiyoriy nuqtasidan elektron kutubxona ma'lumotlaridan foydalanish va zarur ma'lumot nusxasini ko'chirib olish mumkin [4].

Zamonaviy texnologiyalar haqida soʻz yuritar ekanmiz, yangilanayotgan Oʻzbekistonda ham bu sohada ijobiy ishlar amalga oshirilmoqda. Keyingi yillarda axborot-kutubxona muassasalari faoliyatini axborotlashtirishni rivojlantirish maqsadida hukumatimiz tomonidan katta imkoniyatlar yaratib berilmoqda. Shuningdek, mazkur soha yuzasidan bir qator huquqiy hujjatlarning qabul qilinishidan koʻzlangan asosiy maqsadlardan biri axborot-kutubxona faoliyatini amalga oshirish va rivojlantirish sohasidagi munosabatlarni tartibga solish, fuqarolarning axborot-kutubxona muassasalarida saqlanayotgan axborotlardan erkin foydalanishga boʻlgan huquqlari kafolatlarini taʼminlashdan iborat ekanligi bilan mamlakatni modernizatsiya qilish, demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasida belgilangan ustuvor vazifalarni amalga oshirishda asosiy omillaridan biri sifatida muhim ahamiyat kasb etadi [4].

Tadqiqotchining innovatsion faoliyati-yangiliklarni tahlil qilish va baholash, kelgusidagi faoliyatining aniq maqsadini shakllantirish, uni amalga oshirish va toʻgʻrilash imkoniyatlaridir. Bunda ijtimoiy-gumanitar fanlar taraqqiyotining oʻziga xos xususiyatlari va ularni oʻqitishning muhim ahamiyat kasb etishi hamda ustuvor yoʻnalishlarini ochib berish, fanlarni oʻqitishdagi innovatsiyalar va ilgʻor xorijiy tajribalarni qiyosiy tahlil etgan holda ish olib borish talab etiladi.

Shuni qayd etish lozimki, taʼlim tizimida sodibr boʻlayotgan shiddatli oʻzgarishalar biz oʻqituvchi-pedagoglardan talabalar ongida bugungi davr oʻzgarishlariga hamohang ravishda taʼlimga innovatsion oʻqitish texnologiyalarini samarali tatbiq etishni va uning yangicha modellarini shakllantirishni taqozo etmoqda. Bunda turli didaktik vositalardan oʻz oʻrnida foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.

Shunday ekan, bundan buyon ham tariximizni, tarixiy-maʼnaviy merosimizni oʻrganishning ahamiyati ortib boraveradi. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoevning 2017 yil 24 maydagi “Qadimiy yozma manbalarni saqlash, tadqiq va targʻib qilish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari toʻgʻrisida” gi qarorida “Boy tarixiy, ilmiy, maʼnaviy-intellektual merosimizni saqlash, ilmiy

tahlil qilish, uning mazmun-mohiyati va ahamiyati haqida soha mutaxassislariga, tegishli ta'lim yo'nalishlarida tahsil olayotgan o'quvchi va talabalarga batafsil ma'lumotlar berib borish, buyuk alloma va mutafakkirlarimiz asarlarini dunyo hamjamiyati o'rtasida keng targ'ib etish, zamonaviy ilm-fan, ma'naviyat va amaliyot rivojida undan samarali foydalanish va kelgusi avlodlarga yetkazish" vazifalari qo'yilgan [2].

Xulosa qilib aytganda, tarixni yoritishda asosiy vosita sifatida tarixiy manbalar va yodgorliklardan foydalanish alohida ahamiyat kasb etadi. Ushbu manbalar orqali tarixiy ma'lumotlarni aniqlash, ularni qiyosiy tahlil qilish, tarixiy jarayonlar hamda voqea-hodisalarning sabab va oqibatlarini o'rganish, mazmun-mohiyatini chuqur tahlil qilish mumkin bo'ladi. Shu tahlillar asosida esa ilmiy jihatdan asoslangan xulosalar chiqarish imkoniyati kengayadi. Oddiy qilib aytganda, muhim manbalarni tahlil qilmasdan haqqoniy tarixni shakllantirishning iloji yo'q.

Shuningdek, tarixiy tadqiqotlarda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish ilmiy izlanishlar samaradorligini oshiradi, manbalar bazasini kengaytiradi va tahlil imkoniyatlarini boyitadi. Tarixiy informatika fanining rivojlanishi natijasida tarixiy jarayonlarni raqamli asosda modellashtirish, qiyosiy tahlil qilish va ilmiy xulosalar chiqarish imkoniyatlari yanada kengaymoqda.

Shu bois, tarixiy manbalarni raqamlashtirish, elektron arxivlar yaratish va innovatsion ta'lim texnologiyalarini joriy etish bugungi kunda tarix fanining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoevning 2017 yil 7 fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha "Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi PF-4947-sonli Farmoni. "Xalq so'zi" gazetasi, 2017 yil, 8 fevral.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 24 maydagi "Qadimiy yozma manbalarni saqlash, tadqiq va targ'ib qilish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" gi qarori. "Ma'rifat" gazetasi, 2017 yil 27 may, 42-son.
3. Ahmedov B. Tarixdan saboqlar. T.: O'qituvchi, 1994.

4. Alimova D.A. Tarix fani metodologiyasi. T.: “O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati” nashriyoti, 2018.
5. “Xalq ta’limi” jurnali. 2017 yil №5-son.
6. Qodirov P. Amir Temur siymosi. T.: O‘zbekiston, 2007.
7. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2017b). Qadimiy yozma manbalarni saqlash, tadqiq va targ‘ib qilish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida. <https://lex.uz>